

WONDERLAND

HOE ARCHEOLOGIE ONS VERBAZEND VEEL VERTELT
OVER DE MENS EN HET LEVEN IN DE MIDDELEEUWEN

BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

WONDERSTAD – Sandrin Coorevits	11
Het grootste insigne van Vlaanderen	15
Ieper, een vergeten middeleeuwse grootstad – Hannelore Franck en Paul Trio	17
Een opmerkelijke grafvondst	35
Middeleeuws Ieper door een archeologische bril – Marie Lefere en Jan Decorte	37
Een volledige kinderschoen	55
Over stenen, husen en kameren. Bouwen en wonen in laatmiddeleeuws Ieper – Lennert Lapeere en Wim De Clercq	57
Een middeleeuwse Barbie	77
Leven en dood in de Sint-Niklaasparochie. Archeologie van een middeleeuwse stadswijk – Koen De Grootte	79
Een ruiter op het dak	103
Wat botten ons kunnen vertellen: osteologisch en isotopenonderzoek naar de middeleeuwen – Bart Lambert, Christophe Snoeck en Barbara Veselka	105
Herinnering aan een toernooi	125
Een elitegraf uit het jaar 1000 – Martijn Jacobs, Robrecht Vanoverbeke, Nandy Dolman en Noah Gaens	127
Middeleeuwse recyclage	143

**Besiect! Leven met lepra in het graafschap Vlaanderen.
De middeleeuwse leprozerie Hooge Siecken**

– Sofie Vanhoutte en Tomas Bradt

145

De middeleeuwse leperling met een X-chromosoom te veel

171

Het DNA-verhaal van middeleeuws Vlaanderen

– Maarten H.D. Larmuseau, Noah Gaens, Jan Geypen, Owyn Beneker en Toomas Kivisild

173

Een gevechtisolifant als liefdesmetafoor

195

Eindnoten

196

WONDER- STAD

SANDRIN COOREVITS,
DIRECTEUR YPER MUSEUM

Aan de hand van mijn grootvader. Ergens in 1973, lang na de middeleeuwen dus. Dat was de eerste keer dat ik een wit konijn achternaliep. Er bestaat een mooie foto van. Zwart-wit uiteraard, zoals alles in die tijd. Daarom is dat konijn ook zo duidelijk wit. Net als dat van Alice. Er zit ook wel een beetje Alice in mij: snel verveeld en altijd nieuwsgierig naar iets nieuws. 'Waarom ga jij dan in de Westhoek wonen en werken?', hoor ik vaak. Omdat ik zoals Alice ben. Omdat de Westhoek Wonderland is. En omdat het zonder de w, als Onderland, nog wonderbaarlijker is. Al hadden de archeologen in leper een groter gat nodig dan dat van een konijnenhol.

Down the rabbit hole. Die uitdrukking betekent ergens in verdiept raken of op een vreemde plek terechtkomen. In leper dus. Ik ben *verdieperd* geworden, dieper in leper is het wonder het grootst. Want ooit toeterde ik luid: 'Toch geen archeologie zeker!' Een grondige afkeer had ik van stadsmusea waar de rondleiding start met de obligate brokstukken uit het oudste verleden. Neem het me alsjeblieft niet kwalijk, archeologen die dit boek schreven of straks lezen. Ik wist namelijk niet beter. Ik moest het w-Onderland nog in. Het land van het mirakel van leper.

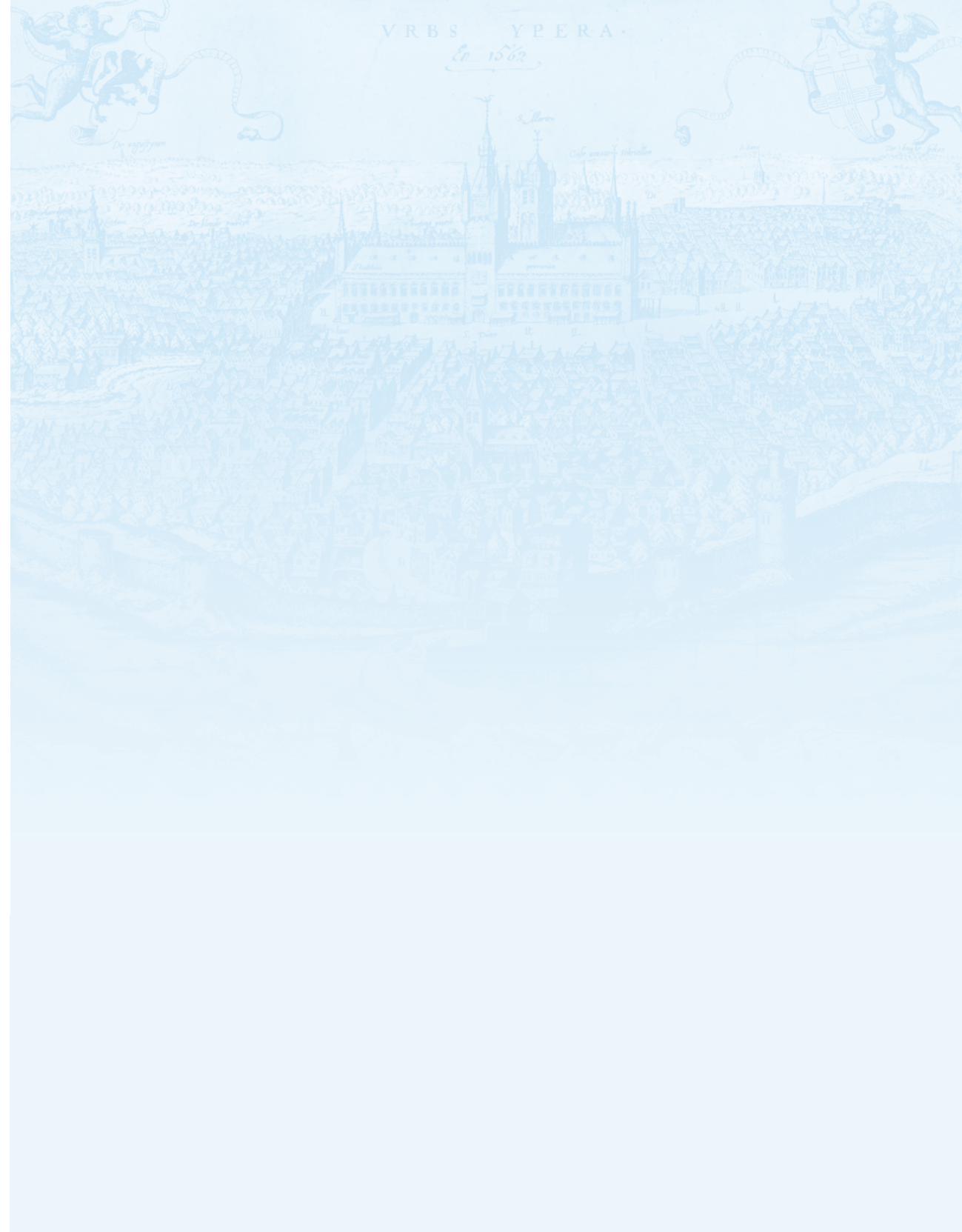
Er zit een stad verborgen onder leper. Een stad die oorlog na beleg overleefde. In de leperse vettige klei bewaren de middeleeuwen goed. Middeleeuwen met mysterieuze insignes, perfect bewaarde lederen schoenen, kammetjes, brochures en messen die gisteren nog een brood sneden, zo lijkt het wel. We hebben er een Yper Museum vol van.

leper is 'hot' bij archeologen en wetenschappers. De middeleeuwen zijn nergens zo dichtbij. Steek een spade in de grond en je bent duizend jaar terug in de tijd. Auteurs uit diverse Vlaamse universiteiten en instituten bogen zich over 'de casus leper' en dit boek is er het mooie resultaat van. leper is ook veel 'de eerste keer' voor archeologie. De eerste opgegraven leproserie met kerkhof in Europa ligt in leper. Het eerste uitgebreide isotopenonderzoek via het element strontium werd uitgevoerd op leperse menselijke beenderen, om te weten wat men in leper at in de middeleeuwen. Geen patatjes, zo blijkt. Er kwam ook voor het eerst uitgebreid DNA-onderzoek om kennis te vergaren over migratie, verwantschap en ziekte in deze middeleeuwse grootstad. Razend interessant wat daar het resultaat van is.

En dan is er nog de leperse Ruiters. 'IND 936' noemen archeologen dit skelet officieel. Menselijke resten uit de 10e eeuw, ouder dan de eerste vermelding van de stad zelfs. Een elitegraf met ijzerzandsteen uit de West-Vlaamse heuvels. Tot voor kort zou het onderzoek daarbij gebleven zijn. Door alle wetenschappelijke disciplines samen te brengen, alle puzzelstukjes ineen te laten passen, weten we vandaag dat deze man veel paardreed, jong overleed en een kostbaar graf kreeg op het leperse Sint-Maartensplein.

Sandrin Coorevits studeerde kunstwetenschappen aan de UGent en is sinds 2014 directeur van het Yper Museum en Merghelynck Museum in leper.

Het is wonderlijk dat een stad die door de Eerste Wereldoorlog totaal werd verwoest, toch een bijna ongeschonden ondergrond in het hart van de stad heeft. In acht hoofdstukken lees je hoe wetenschappers, van historicus tot archeoloog, van DNA-specialist tot isotopenonderzoeker, geschiedenis schrijven. Met het Yper Museum brengen we de resultaten van jarenlange opgravingen en academisch onderzoek op een toegankelijke manier naar boven. Of is het toch naar onder? *Follow me down the rabbit hole*. Recht naar de middeleeuwen, het Onderland van Ieper.

HET GROOTSTE INSIGNE VAN VLAANDEREN

In een ovalen lijst staat Maria met kindje Jezus op haar arm. Links en rechts zitten twee gelovigen op hun knieën in gebed. Achter Maria staat een engel (oorspronkelijk waren het er twee) die de tunica of het barenskleed van Maria toont. Boven deze scène schittert een roosvenster. Helemaal bovenaan in een aparte lijst toont een volwassen Jezus zijn stigmata. Links en rechts luisteren twee engelen het geheel muzikaal op met bazuinen.

Dit kleinood is een insigne, een decoratieve speld. In de middeleeuwen waren deze sieraden razend populair. Vooral in Noordwest-Europa worden ze massaal teruggevonden bij archeologische opgravingen. In de Seine, de Thames, in Zeeland en in Ieper. Ze zijn een zeldzaam voorbeeld van middeleeuwse massaproductie. Gemaakt van een goedkope lood-tinlegering waren ze immers betaalbaar voor de gewone man en vrouw. Hoewel ze nu donker van kleur zijn, had de legering oorspronkelijk een zilverachtige glans. Maar ze waren veel goedkoper dan zilver. Met zijn 12 cm is dit het grootste teruggevonden insigne in Vlaanderen. De meeste insignes zijn slecht 4 à 6 cm groot.

Het insigne dat je hier ziet, is gekocht als souvenir bij een bedevaart. Bedevaarten waren een van de weinige opties die je in de middeleeuwen had om te reizen. En net als vandaag namen mensen graag een aandenken mee naar huis, bijvoorbeeld in de vorm van een insigne. Dit insigne is afkomstig uit Aken, waar de tunica van Maria werd aanbeden. Elke zeven jaar werd dit kostbare relik uitgehaald en op het kerkplein getoond aan de pelgrims. Door zijn enorme populariteit was het in de 15e eeuw niet langer mogelijk om het relik aan te raken. Dat was een probleem, want via aanraking konden pelgrims genieten van de geneeskundige krachten van de tunica. Maar al snel kwam er een alternatief. In de insignes werden kleine spiegeltjes ingewerkt. Bij dit exemplaar werd een glasplaatje met aan de achterzijde tin- of zilverfolie in het roosvenster aangebracht. Zo kon de pelgrim de reflectie van het relik – en daarmee ook de helende krachten – opvangen en mee naar huis nemen. Zieke familieleden die zelf de reis niet meer konden maken, hadden zo toch nog hoop op genezing.

— Hannelore Franck

◀ Insigne de tunica van Maria in lood-tinlegering, 1400-1449 (Yper Museum, SM 003905)

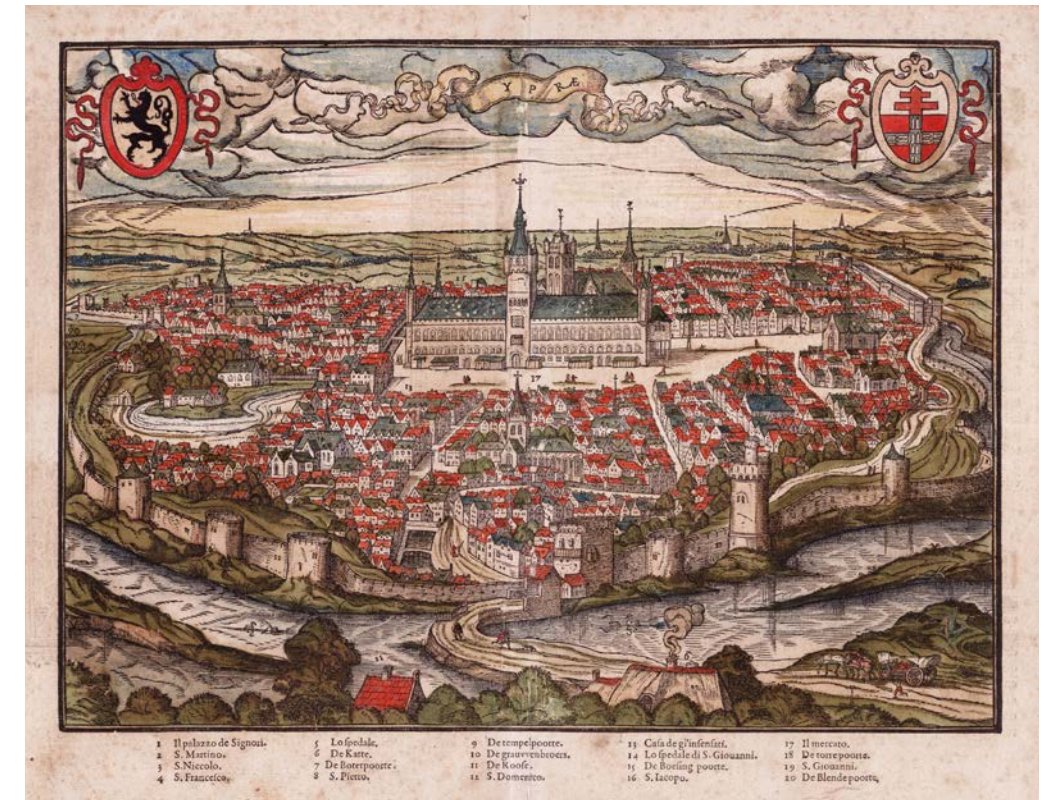
IEPER, EEN
VERGÉTEN
MIDDEL-
EEUWSE
GROOTSTAD

HANNELORE FRANCK EN PAUL TRIO

De voorbije jaren legden archeologen in Ieper verscheidene middeleeuwse sites bloot: de leprozerie van Sint-Jan, een deel van de Sint-Niklaasparochie, het kerkhof van de Sint-Maartenskerk, de haven en een deel van de vroegere, grafelijke burcht. Steevast heerst er verbazing bij het publiek over de vondsten. Nochtans was Ieper in de middeleeuwen een van de grootste en rijkste steden in West-Europa.

EEN INDUSTRIESTAD

Dankzij de lakenindustrie groeide het graafschap Vlaanderen in de middeleeuwen uit tot een welvarende regio. Laken, een zachte wollen stof, werd sinds de 9e eeuw vooral voor eigen gebruik gemaakt. Vanaf de 11e eeuw kwam daar verandering in en nam de uitvoer toe. Mensen trokken weg van het platteland. De steden waar ze

Illustratie 1: Ieper in 1562, anoniem naar Hiëronymus Cock, 1565 (Yper Museum, SM 000700)

Hannelore Franck studeerde geschiedenis aan de KU Leuven en promoveerde in 2018 met een proefschrift over middeleeuwse armenzorg. Sinds 2019 is ze verbonden aan het Yper Museum als wetenschappelijk medewerker waar ze zich toelegt op het middeleeuws verleden van Ieper en verschillende tentoonstellingen organiseerde waaronder 'Vrolijk, Vrij & Vunzig' en 'wONDERLAND'.

Paul Trio is emeritus met opdracht kerk- en cultuurgeschiedenis late middeleeuwen aan de KU Leuven en KU Leuven Campus Kortrijk. De geschiedenis van zijn geboortestad kreeg altijd veel belangstelling in zijn onderzoek.

zich vestigden en waar ze volop konden produceren, kenden dan ook een exponentiële groei. Enerzijds werkte de stijgende buitenlandse vraag naar laken die evolutie in de hand. Anderzijds konden arbeiders zich volledig toewijden op de verandering van goederen omdat er een overschot was in de landbouwproductie.¹

Hoewel heel Vlaanderen zich op de lakenindustrie toelagde, groeide vooral leper in de 11e en 12e eeuw uit tot een volwaardige industriestad. De stad was immers gunstig gelegen aan de leperlee, een waterweg die leper verbond met de IJzer, de polders en de zee. Via Brugge waren zowel Noord- als Zuid-Europa vlot bereikbaar. Bovendien liep er een belangrijke handelsweg langs leper die het huidige Frankrijk en het Zuiden verbond met Vlaanderen en het Noorden. Die centrale ligging was allesbepalend. Daarnaast waren de zoute polders aan de kustvlakte en de alluviale zone van de IJzer ideaal voor schapenteelt. De wol van deze schapen werd in leper verwerkt tot laken. Vervolgens werden de afgewerkte producten via de handelswegen verspreid over heel Europa en zelfs daarbuiten.

En zo groeide leper in de 12e en 13e eeuw uit tot dé industriestad van Noordwest-Europa. Meer dan de helft van de bevolking was actief betrokken bij de productie of verkoop van laken. In tegenstelling tot leper was Gent toen veel gediversifieerder. Die stad, gelegen aan de samenvloeiing van de Leie en de Schelde, focuste zich minder exclusief op luxegoederen. Dankzij de stapelfunctie was deze regionale handelsstad belangrijk voor basisgoederen zoals graan. Door de stapelfunctie moest een deel van het graan verplicht in Gent worden opgeslagen en lokaal verkocht waardoor de stad veel minder kwetsbaar was bij misoogsten. Brugge zou zich dan weer toewijden op de internationale handel en de luxenijverheid.²

HET PRODUCT: LAKEN

leper specialiseerde zich in de productie van luxueus laken. De vervilte, wollen stof werd geroemd voor haar zachtheid en waterdichtheid. Het bekendste leperse laken, de kleine *dickedinne*, was 1,75 meter breed, 29 meter lang en woog zo'n 30 kilogram. De grote *dickedinne* was iets breder (2,10 meter).³ Naast de Vlaamse wol werd vanaf 1100 ook Engelse wol aangevoerd, die de beste kwaliteit bood.⁴ Zo werd leper kwetsbaar voor de politieke strubbelingen tussen de gebieden van het huidige Frankrijk en Engeland. Veel later, vanaf de 15e eeuw, werd ook Spaanse wol gebruikt.

In de 13e eeuw werd lepers textiel tijdens de jaarmarkt van Provins, in de Champagnestreek, zelfs hoger gewaardeerd dan al het andere Vlaamse textiel.⁵ Om die uitzonderlijke kwaliteit te bewaken, voerde de stedelijke overheid vanaf 1250 strenge regels in.⁶ Later namen de steeds zelfstandiger wordende ambachten

die taak over. Controleurs, de zogenaamde vinders, controleerden de producten op vaste tijdstippen in opdracht van het ambacht. Als het werk aan de kwaliteitseisen voldeed, hing de vinder een loodtinnen of wassen zegel aan het product. Die zegels werden op het einde vervangen door één eindzegel. Alleen lakens met zo'n kwaliteitsgarantie mochten verkocht worden in de leperse Lakenhallen. De loden zegels, ook wel lakenloodjes genoemd, werden in grote aantallen aangekocht. Bij opgravingen in de Lakenhallen zijn er ongeveer driehonderd van teruggevonden.⁷

INTERNATIONALE HANDEL VIA DE JAARMARKT

Hoewel laken het hele jaar door in de Lakenhallen te koop was, werden de meeste deals tijdens de jaarmarkt gesloten, die een maand duurde. In die periode zakten internationale handelaars uit verschillende uithoeken af naar leper. De stad maakte deel uit van een jaarmarktencyclus en kwam tijdens de vasten als eerste aan de beurt, gevolgd door Brugge (Pasen), Torhout (juni), Rijsel (augustus) en Mesen (oktober).⁸ De eerste vermelding van de jaarmarkt in leper dateert van 1127. Die ging door rond de Sint-Pieterskerk, een vroege stedelijke kern in wording. Op dat moment waren er al Italiaanse kooplieden aanwezig in de stad, wat dus wijst op een gevestigde traditie. Rond 1130 verhuisde de jaarmarkt, na een politiek conflict, naar de omgeving van de Sint-Maartenskerk, de kapittel- en parochiale hoofdkerk. De startdatum van de markt veranderde van 22 februari naar Aswoensdag, in dezelfde periode van het jaar dus, om geen verwarring te zaaien.⁹

Illustratie 2: het controleren van de wol kwaliteit, A. Böhm, 1363 [kopie 1864] (Yper Museum, SM 002001)